

KOMJÁT ALADÁR KÖLTÉSZETE

I.

Első versei 1909—1910-ből valók : még nincs húsz éves. De komor, elkeseredett hangú sorai mögött már egy keserves élet tapasztalatai húzódnak, olyan tapasztalatok, melyeket kortársai közül kevesen szerezhettek meg. A család, melynek harmadik gyerekéül született, a századforduló Magyarországnak kisvárosait járja és szerény fizetésből nyomorog. Apja, Korach Fülöp, adóhivatali tisztviselő, gyenge keresetű, kolerikus ember, már túl az ortodoxia zárt körén és világnézetén, de még az új század új eszméin innen. „Számára az osztrák—magyar monarchia kormánya, hatóságai és maga az uralkodó harag és gúny tárgya volt . . . Különösen a családi asztalnál hangoztatta destruktív kritikáját, úgyhogy a gyerekek nem valami alázatos törvénytisztelőben, hanem a lázadó szegénység szellemében nőttek fel.”¹ Ateista volt az apa is, de az anya is, akinek természete pedig éppen ellentéte volt férjének. Valamikor színésznőnek készült s kedvenc verseit végül is csak a gyerekek előtt szavalhatta el : Arany János és Kis József-balladákon nevelkedtek Márton, a tüdőbajos Margit, Aladár és Juliska. Később — az anyagi természetű szülői összetűzések és más okok miatt az anya összetartó, nevelő ereje eloszlott : fivérének öngyilkossága, nagyobbik lányának halála idegbeteggé teszik.

Az állandó anyagi gondok teremtette ideg-feszültség mellé a hányattatások gondjai járulnak. Amikor Aladár megszületik, a család Kassán él ; innét Edelénybe, majd Gölnicbányára visz az útjuk. Négyéves korától a második elemiig Letenyén élnek. Itt ismerkedik meg, mint a cseléd-gyerekek játszótársa, az Andrassy-birtokon élő zsellérek életével, különösen azután, hogy lakbér-gondok miatt a Korach-család Bóbicapusztára költözik ki. Az 1895—1898-as esztendők forró emlékeit, az aratósztrájkot letörő zsandárok és két paraszt néma halálának képét viszi magával Fiuméba, ahol 1899—1907-ig élnek. Ez az időszak éppen a monarchia füstös kikötőjének egyik legforgalmasabb korszakával azonos : a kivándorlók ezrei szállnak itt hajóra. Mindezekhez az élményekhez, melyeknek nyomai még negyven év után is erősek (l. *Gyerekkor* c. versét), a fővárosban szerzett benyomások járulnak. Középiskola után itt iratkozik be a jogi karra, de azt nem végzi el ; előbb Fiumében vállal állást és a városi börtönben hivatalnokoskodik, majd visszatér Budapestre, 1913 elején, aholis rövid ügyészi gyakornokság után gyári tisztviselő lesz.

A család vándorlásai közben szerzett tapasztalatok jelentősége egész költészetére igen nagy : alaphangját adják a későbbi verseknek is és nagy vonásokban meghatározzák egész költői útját. A több áttételen keresztül megnyilatkozó, a társadalmi helyzetből pontosan levezethető összetevők a századforduló konok forradalmár fiatalságának egyik csoportját nevelik ki, az ifjú értelmiségnek azt a részét, mely később a Galilei-Kör és 1919 vezetőinek egy részét adta. Nem véletlen, hogy a Korach-család valamennyi gyereke is mindvégig következetesen kitart forradalmi elvei mellett. A legidősebb, Márton (később olasz írói nevén Marcello Cora, ma Kossuth-díjas egyetemi tanár) már diákkorában a Galilei-Kör tagjaival tart kapcsolatot (elsősorban Singer Henrikkel) ; velük kerül ismeretségbe Aladár is. Ez a kapcsolat, mely a fiatal gyári tisztviselő szeméit új tények felfedezésére és meglátására serkenti, a

¹ KOMJÁT IRÉN : Komját Aladár élete. Komját Aladár összegyűjtött művei. Bp. 1957, Szépirodalmi. — 7.

magyarázata a korai, búskomor és panaszos versek közül látszólag előzmény nélkül felbukkanó Dózsa-versnek és az egész költészetén lassan erősödő forradalmiságnak.

Költővé-érésének szakaszára (1909—1915) elsősorban a *melankólia* a jellemző. Tanácstalanság, visszavonultság, az ideológia és a feloldódás hiánya mutatják, hogy első verseiben a gyerekkorából maradt és egyelőre változatlanul erős hatások uralkodnak még; a sovány, magas szemüveges fiú reménytelenül rója a sorokat az élet értelmetlenségéről, az „Örök nyomorról”. A fiatalság sokszor szokásos pesszimizmusát Komját Aladár esetében különösen igazolja a keserves fiatalság emléke, sőt, a századfordulóra és az első évtizedre a kisebb tehetségű költők sorában dívó pesszimista-cinikus líra mögött húzódoó attitűd szerint aktivitásra serkentő világnézetet sem keres és nem is fogad el, minden ilyet nem méltatlant utasít magától vissza. Csak ez a lelkiállapot, mely általában rövid ideig képes uralkodni egy-egy fiatal poétán, a magyarázója annak, hogy Komját Aladár egyszerűen semmit nem lát szépnek és vidámítónak a világból és hogy e pózban csendes szomorúsággal ugyan, de még tetszelegni is képes.

Így születnek fojtott levegőjű, néha affektáló versei, melyeken csak ritkán világít át a türelmetlenség, az erotika és a tehetetlen elkeseredés tüze. A szerelemben az asszony „hamvadtt mozdulattal keservet füst” szeméi alá, ő pedig „kénsavat sír” kedvese kezére és önmagáról így vélekedik :

*Hiszen szép legény vagyok! A szemem kék,
csak éppen beszakadt, mint a jég . . .*

(*Jár az ember*, 1911—1912)

Ilyen sorokkal döbönt meg :

*Ej, ej szívem! Kevés a pír az ajkadon:
a véretem jóléje csurgatom,*

(*Eszegess szívem*, 1910—1911)

A szecesszióban oly divatos magatartás hangulatai és képei nem csak a versekben tűnnek fel, hanem családi leveleiben is : s ez igazolása, bizonyítéka annak, hogy nem költői „utánérzéskről,” hanem teljes „életérzésről” van szó. „Sikerül már tudni nem gondolkozni és a könyveket is valami fonák filozófiával mellőzgetem : ha fájtatók (teszem az Ibsen vagy Strindbergéi), röhögők rajtuk, mert úgyszíncsenek tragédiák, mert legrosszabb esetben felfordul az ember és ez egy csepp sem tragikus . . .”² Ez a mindent átítató, a más költők (mint Palágyi Lajos, még inkább Komjáthy Jenő) verseiből csak rezonanciát, de nem alapvető indítékot kapó melankólia (pl. az *Élet-unalom* c. versében) általános jellegére mutat, hogy a költő az egész világot sötétre színezi, lágy szomorúsággal vonja be :

*A mennybolt óriás keze
gyöngéden illeti a tájat:
a táj estével áldott.*

*Két bánat-stigma a szemem
s emléke hunyván kékség fogja el.*

(*A mennybolt*, 1910—11)

Abban a világban, ahol „*Messzi utakon bóbiskol a sár*”, (*Elalvó*, 1910) a napfény, mint a „holt ezüst” cseng, nem érzi otthon magát. A nyomorban, ideg-viharokban eltöltött gyerekkor nyomasztó emléke és továbbélése mellett azonban más oka is van ennek : pesszimizmusán és kiüttlanságán érzett kétségbeesése. A kezdő versekben fellelhető keménység művészi sorokkal igazolja vergődését.

*Minden hiába! Százszor és ezerszer!
Halavány fejem halóra remeg
Összeszorított fogaim közül
törjétek ki a kemény kenyeret!*

(*Ki tart meg engem*, 1910—11)

² Levél 1914-ből. Komját Aladár összegyűjtött művei, 440.

A kétségbeesés annál erősebb, minél többet emlékezik vissza gyermekkorának ismerőseire, a szótalan, kemény parasztsokra s azokra is, akiket nemrég ismert meg: a munkásokra. „Az öregedés tragikumája sajgató... huszonnégy évvel, az istenit!... Miért kell nekünk a beteg vérünk ütemtelenségén szomorúságot abajogni, amikor mások százezerszer szűkötlátóbban, fűtőrésznek?”³ Ez a furcsán kialakult komplexus emberi és művészi kiutat keres; feloldást vár a származási, nevelési, társadalmi összetevőkből eredő gátlás. A kitörés vágya egyre erősebb s ha elsőre nem is sikerül, hamarosan mégis eredményes lesz.

Az első kísérlet 1913-ból való. Ekkor, ez év márciusában jelenik meg *A Dózsa vér* című verse a Népszavában; bátor és jóindulatú „frigyládaküldés” ez. Az újság számát a vers miatt elkobozzák; mondandója valóban forradalmi, de nem emelkedik ki a hasonló tárgyú versek sorából, erős Ady-hatás és bizonyos retorika érződik rajta.

E vers körül azonban szomorú-bús költemények születnek, melyek egyáltalán nem ütnek meg ehhez hasonló forradalmi hangot. Nem is igen üthetnek, mert a Dózsa-vers, bármennyire is merész, még nem kialakult, forradalmi ideológiával átítatott költő alkotása, sokkal inkább szimpátiajelzés és próba. Komját *szeretne* az egyszerű parasztsokhoz és munkásokhoz hasonlítani, de még nem *tud* egyggyé olvadni velük és még nem jut el olyan elméletig, mely az egyggyéolvadást önmaga számára hihetővé tenné. Korai kísérlete eleve sikertelenségre volt ítélve: olyan tartást akart magára erőszakolni, amelyet nem reá szabtak. Abban bízik, hogy túlléphet önmagán és olyan ruhát próbál felvenni, mely (hamar bebizonyosodik) csak jelmez. E téves „szerepjátszáról” vall egy 1913-as levele, melyben jellemzően kavarognak korábban is érzett pesszimizmusának, felvett, divatos cinizmusának és magáraöltött „népiességének” elemei. „Tegnap voltam a *Nyugat* egy szójáróján. Bűdös vót, mert nekem bűdös a parfüm: félreszagol az orrom, mint a szegény embereké. Előbb rezignált vótam, mint egy beteg ló, de aztán nagyon föléljük kerekedtem, s befelé kuncogtam... Hát szervusz. Öreg idő van. Osztán írj.”⁴ E sorok nem tréfás-kedves szavak bátyjához (több levelében és versében is felbukkannak, ha nem is ilyen nagy számmal, hasonló kifejezések és hasonló lelki tartás), hanem egy ideológiáját, attitűdjét téves úton kereső olyan fiatalember megnyilatkozása, aki a lelkében lejátszódó esemény-sorozatot őszinte, de keresett hangon írja le.

A második kitörést komor események könnyítik meg és teszik sikeressé. Elsősorban a világháború. Komjára egyelőre nem hat (és nem is hathat) másként, mint érzelmeinek fel-fokozója. Régtől táplált pesszimizmusa csak erősítést kap; önmagával szemben érzett komplexusa felerősödik, büntudata nem hagyja nyugodni: személyesen is felelősnek érzi magát a gyilkolásért, de a szót, a tiltakozó szót kimondani még nem tudja. Azt érzi, hogy paraszttömök munkást játszania nem lehet, hogy egyszerű szavakkal kifejezni nem tudja magát. Szavai mögött már sejtjük a háborút; de témái még szubjektív témák.

Jó rohamdeszkája a vérnek!

Árzás

*ki törő anyasággal a mindenséget zúgatod felém,
boríts el engem!*

.....
Mert szemem se hallik

s én elveszem a térs hangtalanban.

(Asszony, 1914)

*...könyttől és vértől részegre zabáltan
még bírja terhét bitangul a föld...*

S tehellen sajnunk, miként a csillagok...

*...Ki ad vigaszt mi hűnyó életünknek,
hogy megmaradjunk? Ó, vigaszt ki ad?...
(Hiába súlyos... 1914—15?)*

³ Levél, 1914. Ö. m. 441.

⁴ Ö. m. 439.

Még ömagával vívódik, de a szabadulás önmaga köréből nincsen messze. Már felfedezhető Kassák hatása: sorai zilálódnak, mondatai tömörülnek, szavai változnak. A rimes forma szétesik, helyét felkiáltások, sokszor az érthetlenségig koncentrált képek foglalják el de még aktív szociális tartalom nélkül. S így ez a forma, mely oly kiválóan alkalmas a társadalmi erőket forradalmi irányban mozgató, cibáló, parancsoló felszólítások elősorolására, a változást kívánó lendület megjelenítésére, az „én” *célzatos* kitarulkozására és óriássá növelésére, egyelőre még a nélkül a tartalom nélkül zakatol, melynek közlésére hivatott és létrejött. Kassák verseit (már a koraikat, a szokványos formában írottakat is) jól ismerhette: Komját Aladár első verse (1910-ben) abban a *Renaissance* című folyóiratban jelent meg, amelyben Kassák is első lépéseit tette a nyilvánosság előtt s amelyben első formabontó, kísérletező versei megjelentek, még az *Eposz Wagner maszkjában* kiadása előtt. Közvetve Whitman hatására is gondolni lehet (Reichart Piroksa tanulmánya 1914-ben jelent meg a *Budapesti Szemlében*; Kosztolányi Dezső a *Modern költők* sorában ugyanebben az évben néhány verset mutat be), ha esetleg Kassák közvetítésén keresztül is.

A „második kitörési kísérlet” sikere elsősorban attól függ, hogy rátalál-e olyan ideológiára, mely béklyózó élet-érzését, társadalmilag maga-szerepe iránt érzett lelkiismeretfurdalását feloldja, a költőt a passzív szemlélődés helyett aktivitással töltheti meg, megadva azt az érzést, hogy amit tesz és ír, annak súlya és szerepe van a világ formálásában. A formai kísérletezések jelzik ennek az érisi folyamatnak kezdetét s Komját Aladár költészetének második szakaszába vezetnek át, nagyobb zökkenők nélkül.

Első verseiben még (néhány Ady-hatáson túl) semmi nyomát nem látjuk annak, hogy a kor számos költőjének harca valamiképp is hatással lett volna rá: a századvég pesszimiztikus lírikusainak kicsit megkésett követőjeként indul lelki tartásában, formailag pedig (az egyéni tehetség kétségtelen jeleivel ugyan), az első évtized derékhadát követi. Olvassa a *Nyugatot*, de követni nem akarja és tudja; Szomoró prózája és *Hungaricus*⁵ stílusa áll hozzá közel még évek múltán is. A felszabadító hatást tehát elsősorban a külső eseményekben és nem irodalmi példákban kell keresnünk, elsősorban a szervezkedő baloldali mozgalmaktól érkező impulzusok és nem irodalmi körökből. A gyors fejlődés (öt esztendő!) saját útkeresésének és a külső eseményeknek tulajdonítható.

Ez magyarázza későbbi, háború alatti költői magatartásának egyes motívumait, mint ahogy magyarázza a Kassák körül kialakult csoport jónéhány tagjának költői elveit és gyakorlatát is. Maga Kassák Lajos a művészi élet perifériájáról került hirtelen a lapszerkesztői székbe, így került mellé tehetségben-súlyban másodiknak Komját. Ez a látszólag egyszerű életrajzi jelenség nemcsak életrajzi jelentőségű: a „forradalmi költészet” vallói könnyen jutottak el a tartalmi-formai szélsőségekig, éppen azért, mert nem a szervezően fejlődő magyar irodalmi élet „nyugatos” talajából nőttek ki. A magyar irodalom zöme (tehetségben legalábbis, ha nem is számban) már egy évtizede harcol a modern irodalom győzelméért s — ami ezzel együttjár — átalakulásért is; a háború megjelenésével hangjuk nem változik, csak fájdalmasabb, ostromozóbb és erősebb lesz, de stílári változást épp úgy nem hoz, mint eszmei zökkenést vagy váltást sem: útjuk (a legnagyobbaké) egyenes, legfeljebb léptük sietősebb. Ebből a táborból hiányzik az autodidakta Kassák és a magános Komját, akinek „orra félreszagol a *Nyugat* szójáréján . . .” A háború második évében hirtelen magasba csapó, merész formájú verseik így, a főirányon kívül, látszólag gyökértelenül és előzmény nélkül születtek, mintegy a „szellemi import” vádját érdemelve ki támadóiktól. A *Nyugat* vezetői közül azonban többen látták, (így elsősorban Babits), hogy a fiatalok próbálkozásait nem annyira a külföldi példák (melye-

⁵ *Hungaricus*, eredeti nevén Buday Dezső (1879—1919) kecskeméti jogakadémiai tanár, író. Jogi és társadalombölcseleti munkákat írt. A *szenvető ember* címen egy 1948-ban tett képzeltbeli utazást írt le. A Tanácsköztársaság bukása után — a forradalomban való tevékeny részvételéért — a Héjjas-különítmény kivégezte.

ket legtöbbjük eleinte nem is ismert), hanem sokkal inkább az új generációra szakadt kavargó világ váltotta ki.

Első korszakának termése mindössze 18 vers, közülök az elsőt emlékezetből diktálta le felesége, Komját Irén.⁶ Ugyanezzel a természetlenséggel találkozunk majd a költő életének egy későbbi szakaszán és ott is akkor, amikor önmagával nem volt elégedett. Az 1909—1915-ös korszak elsősorban az önmagával való vívódás korszaka, a melankólia leküzdésének és az aktív művészsé válásnak korszaka.

II.

Komját Aladár összegyűjtött műveiben a sajtó alá rendezők a *második korszakot 1916—1919 között* jelölték meg s ez a költői kiteljesedés korának lenne felfogható. E felosztást sok érv támasztja alá, legalábbis ami annak alsó határát illeti; 1919 azonban nem jelent újabb hangváltást, legfeljebb a történelmi események húznak választó-vonalat.

1916-ban megjelennek az első versek *A Tett*-ben, és annak hatodik számától kezdve egészen 1917 végéig gyakran tűnik fel itt neve versek és kritikák alatt. Az alkotások száma megnő, termékenyebb évei következnek, ami arra utal, hogy olyan eszmei-formai keretekre talál, ahol egyéniségét kibontani képes. Az áttejlődés a kísérletezés, keresés korszakából igen-csak szerves volt.

A háború élménye, barátai munkájának eredményeként egyre inkább politikai színekkel telítődik és kezdi határozottan átvenni a domináns szerepet verseiben. A korábbi keserű-cinikus hang, teljesen még le nem küzdött ön-komplexusa, a rosszul berendezett világ felett érzett fájdalma; egybekeveredik a háború borzalmaival és lassan-lassan már szociális színt is kap:

*Mert, tetszik tudni, ősz van,
s ilyenkor éhes és nyavalyog a szél,
s az utca leng, leng, mint a kötél
s faldoklik a föld a paloták alatt.*

*Döglődik a föld a paloták alatt!
S a drága drága kicsi emberek
odalent vízbe járnak
s elébeijednek a halálnak.*

*És ez mind semmi! Ez mind semmi!
Ezt mind el kell viselni,
mint komisz jódozott gúnyját
kótyára hulló testem!*

*Részeg füstjét a kinnak riadt esten,
kávét, asszonyt, tűzfalat, fehérét, feketét,
hogy van levél s hogy nincs levél a fán —
s csak köpködöm a bánatot,
mintha ronda, ragadós homokkal vón tele a szám.*

(*Hohó! mozdul ám... 1916*)

A *Tett*-ben megjelenő versekben azonban feltűnik valami új is, a háború-ellenességen és a már jelentkező szociális mondanivalón túl: a *kozmi-kusság* igénye. A „kozmi-kusság” keresése a Kassák köré tömörült írók közös igénye volt és ideológiai-művészetfilozófiai megfontolásból származott. Singer Henrik, akit már említettünk, mint a Komját-gyerekek barátját, ebben az évben ír *Világnézet* címen az „érzésről, mint az anyag általános tulajdonságáról”⁷. Kassák

⁶ Komját Aladár összegyűjtött művei, 49.

⁷ SINGER HENRIK: *Világnézet*. 1. Az alapvető természettörvények érvényességéről és a természettudományos jóslás lehetőségéről az élő testeknél. 2. Az érzés, mint az anyag általános tulajdonsága. 3. Az érzés jelensége általánosságban. A *Tett*, 1916. 6. sz.

Lajos Babitsnak adott válaszában a *koncentráció* mellett tesz hitet,⁸ Szélpál Árpád pedig nyilván nem új gondolatot mond ki a *Mában*, 1919-ben, amikor a művészet lényegének a „kozmoszba-helyezkedést” tartja.⁹ Ennek a „kozmi-kusság-igénynek” történeti és művészet-filozófiai vizsgálata egyszer külön tanulmányt érdemelne, hiszen a kor szinte valamennyi új iskolájára jellemző ennek valamilyen formájú keresése. A kozmi-kusság igénye mögött a szintézisre törekvés húzódik meg, mégpedig kifejezetten *materialista* filozófiai alapon. Az egészben-látás kívánalma épp úgy jellemző erre a korra, mint az, hogy ezt az egészben-látást téves utakon próbálja elérni és gyakorlatilag soha nem képes magáévá tenni.

A világ anyagi egységéből kiindulva, felismerve a kölcsönös feltételezettség, a nagy összefüggések törvényszerűségeit, reakcióként az első irányzatok nyílt individualizmusára, elképzeléseik szerint forradalmivá és őszintévé, tehát a világot valóságában megmutatóvá az a művész lesz, aki önmagát a világ egészén belül látja, benne érez és él, mechanikusan engedve magán keresztül megszólalni mindazt, ami a művészet nyelvén a világról elmondható, ami a világból jelzéseként érkezik. A költő látszólag önmaga személyét a lehető legszemérmesebben tolja háttérbe. Valójában azonban a végtelen individualizmus — történetileg már jól előkészített — zárókorszaka ez. A költő, óriásira növesztvén önmagát, az egész világegyetem megszólaltatója szándékozik lenni s az arányok eltolódásával annak is hiszi magát. Ahelyett, hogy egy ember lenne a sokból (mondjuk a tömegeből), az ember szeretne lenni, megszólaltatója mindannak a keserűségnek és örömnak, ami az emberiséget csak érthette vagy érheti; önmagán büszkélkedve vádlóvá és vezérré óhajt magasztosulni, s nem veszi észre, hogy amit mond, az gyakran megegyezhetik a többi ember érzéseivel és vágyaival, de még gyakrabban nem. A kozmi-kusságban elérhető művészi fok magasságát tehát nyilván az határozza meg, hogy milyen mértékben sikerül az individuális szélsőségeket elkerülni, más szóval, hogy az illető művész mennyire és hogyan képes korával együtt menni, azaz eszmei tisztánlátása és művészi ereje mekkora.

Komját Aladárnál a kozmi-kusság igényének elfogadása önmagának világgá szélesítése, mint korábbi attitűdjének tökéletes ellentéte, könnyen érthető. A régtől óhajtott feloldódást ez az elmélet adhatta meg s a menekülést is jelenthette ömagába-merengése, bezártsága elől. Ugyanakkor, mert eszmei fejlődése a baloldali mozgalmakkal való kapcsolata révén egyre erősebb (Szabó Ervinnel is megismerkedik), a szélesre-tárulkozás lelkiállapotában megtalált költői forma (melyhez a koncentráció igénye járult és bizonyos versekben a szimultán ábrázolás kísérlete is) haladó, háború ellenes és egyre inkább forradalmat idéző tartalommal telik meg. Komját ujjong a felfedezéstől és láthatóan örül egyénisége felszabadulásának :

*Nézd, sa-jog a fény! Nézd, szökken a vetés!
Nézd, szemeimben a messzeség vize!
Mámor a hajam. Szél a homlokom.
Lihegő inyemen a mindenség ize!*

*A föld vagyok! a levegő! az ég!
Fiatal vére krisztustalan jáknak.
Rögből szakadó szabadult rajongás.
Minden éhe az újuló világnak!*

*Nézd, a kezemmel hegyeket simítok.
Tér, tér a két karom!*

(*Nézd, sa-jog a fény... 1916*)

A felfedezett és megtalált „kozmi-kusság” nemcsak egyéni problémáitól szabadítja meg. Felelősséget is ró rá, egyre súlyosbodó felelősséget a világgal szemben. A háborúellenes versek mögött érezzük, szinte tapintjuk a költő végtelen fájalmát és keserűségét :

⁸ KASSÁK LAJOS : Az új irodalom. (Válasz Babits Mihálynak.) A Tett, 1916. 303.

⁹ SZÉLPÁL ÁRPÁD : Forradalmi művészet — vagy pártművészet. Ma, 1919. 1. sz. 4—10.

Neszellen is
ordító száj a testem...

(Kiáltás. 1916)

Piac-közepén, szálfá tetején,
röhejes kútgém bókólok a szélbe
s a beleimet faldosom kenyérnek.

(Piac közepén. 1916)

Még arról panaszkodik, hogy nincs aki testét „egy összemarokba fogja” (*Hová illant* 1916), nem lát még kiutat a borzalmas háborúból és nem talál még rá a szocializmusra, mint elérendő célra, de tiltakozása az öldöklés ellen egyre erősebb.

Ebben az évben írja *Sorozás* című versét, „iskolai olvasókönyvek számára”, melyben — ahogy József Farkas részletes elemzése már kimutatta¹⁰ — a képzeletbeli sorozóbizottság elé álló egyszerű emberek nevének („Csudarendes Péter, Imádságos Mihály, Igazmondó Ádám” stb.) hívó kiáltása és a rá válaszul sorsot-értékelést kijelölően mondott ítélet ellentétpárjaira épült vers a háború alatt írott tiltakozások egyik legerősebbikét eredményezte.

Azok közé akar tartozni, akik „nem sunyták le bitangul a fejüket az arcukba ötlő rettenet előtt, s nem kendőzték ringyósra a föld sajjását, hanem úgy folyatták át magukon töretlenül.”¹¹

Már az előbbi példákon is látszott, hogy erre a töretlen „átfolyatásra” törekedvén Komját Aladár rímes, legtöbbször jambikus lejtésű strófái egyre inkább szétesnek és helyüket új formának adják át. Először a rímek tűnnek el (nem is találkozunk velük, csak emigrációjának éveiben!), aztán a ritmus darabolódik fel; egy-egy sorban, vagy mondatban még feltűnnek képletek, de már teljesen alárendelt szereppel: a vers egységét többé nem ezek hivatottak biztosítani. Elsősorban tartalmi-képi erőknél kell a költeményt együtt tartaniok. A képek a tartalomnak megfelelően következnek (asszociációs úton) egymás után, megtelnek szubjektív érzésekkel és céljuk csak a hatás elérése; önmagukban nincs sok jelentésük. „A ház-sebek Átfájják magukat.” (*Utca!* 1916) Komját minden eszközt igénybe vesz, hogy kedvére fejezhesse ki magát: minden irányzatból kölcsönöz és magába olvaszt olyan jegyeket, melyektől *érzéseinek* pontosabb visszaadását várhatja. Szomoró Dezsőnél (akinek pedig prózája igazán távol állott hangvételeben a Kassák-csoport elképzeléseitől) felfedezi és üdvözli a ziháló, szabadon futó asszociációs sorokat, a nyelvi vakmerőségeket, „jelenítő és jellemző erejét”. Dicséri „az elmondás iramosságáért”, „a merőségért”, mellyel a tapintás, szín, hang, íz, szag „csudálatos anyagából... döbbenetes távolságos képeket csattant össze” és mert „jogos szuverénitással hullajt el magyarságot, nyelvtani szabályt, akármilyen szokottságot.” Ezzel ugyanis csak azt segíti elő, hogy „megoldja embereiben a szólhatatlanság rettenetes görcsét, s az alattiságból tudatukba: tudatába zuhogtatja, kénybe vagy kínba, az ezer érzéken át kapottakat.”¹² Még az élvezhetetlenül modoros *Hungaricus*—Buday Dezső *A szenvedő ember* című könyvének is megragadja az alkalmat, hogy „az első futurista ízű magyar regényt, nem annyira tartalma, mint inkább a formabeli újság keresése” és a „mozgóképmódjára” futtatott történet miatt üdvözölje. Ezen írásmű kapcsán mondja ki: „Sutra már egyszer a kivénhedt forma-hagyományokkal!” „A ma sokrétű íróembere nem folyathatja magát rég szánott barázdákba s kell, hogy minden hagyományt, minden drasztikummal törjön szét!”¹³

Itt állunk tehát, Komját „művészeti forradalmának” évében, amikor a korábbi állomások után a teljes formabontás tervéig jut el (az idézetben szereplő aláhúzások a szerző-

¹⁰ JÓZSEF FARKAS: „Rohanunk a forradalomba”. Bp. 1957, Bibliotheca.

¹¹ KOMJÁT ALADÁR: Molnár Ferenc rendjele. Ö. m. 304. [Eredetileg A Tett 1916-os évfolyamában.]

¹² KOMJÁT ALADÁR: Szomoró Dezsőről. (Nem kritika.) Ö. m. 299—300. [Eredetileg A Tett 1916-os évfolyamában.]

¹³ KOMJÁT ALADÁR: *Hungaricus*: A szenvedő ember. Ö. m. 301—302. [Eredetileg A Tett 1916-os évfolyamában.]

től valók!): immár mindent a mondanivaló alá rendel annak az elképzelésnek az alapján, hogy csak a teljesen oldott formával lehetséges az „új mondanivaló” kifejezése. Itt nyíltan és kimutathatóan érintkezik külföldi irányzatokkal, főleg, ami azok manifesztumait illeti. Emigrációja előtt egyetlen versfordítása van s ez Libero Altomare futurista költeményének átültetése (1916). A futuristáktól elsősorban a szimultán ábrázolásra való törekvést veszi át és néhány vers-felépítési fogást, de mindenekelőtt törekvéseik szellemét, főleg ami a múlttal való gyökeres szakítást, mint az új kibontakozásának feltételét jelenti. Most, 1916-ban ez még „művészeti forradalom” Komjátnál, csak az expressziók felszabadítását szolgálja s csak később lesz a „forradalmi művészet” alapelvevé a minden-hagyomány-ellenesség. A *Tett* első számain különben is elsősorban a futuristák hatása érezhető (hiába tiltakozik Kassák, hogy „*tévedésből*” sem vagyunk kimondottan szimultanisták és semmiféle isták és izmusok nem vagyunk.¹⁴) és főleg Komjátnál mérhető le e különös iskolának a hatása. (Talán hozzájárult ehhez az is, hogy Fiume óta tud olaszul s elsőnek nyilván őhozzá érkezik az olasz futurista anyag.) Komjátot ebben az időben akár *futuristának* is nevezhetnők (mint egyetlen a magyar irodalomban), ha nem lenne a futurizmus kimutatható hatása egészen rövid életű és ha korábbi-későbbi elvei e korszakból nem lennének *általában* minden modernista irányzatra jellemzőek. Mindenesetre, ha futurista is, elsősorban Majakovszkijra és nem Marinettire hasonlít; formakísérletezései soha nem öncélúak, hanem az egyre erősödő szociális mondanivaló kifejezésére szolgálnak.

Az 1916-os év vége és 1917 első fele jelölhető meg úgy, mint Komját futurista-jellegű korszaka. A deklaráció mellett ekkor jelenik meg a nyílt szimultanizmus:

Lépés. Hoó!

Zavarkodó ütem-raj.

Szín-hang-szag-iz-delirium!

(*Utca!* 1916)

Ugyanennek a versnek gyakorlatában tűnik fel a „ne csak az erőket, de az erők irányát is” megmutatni akaró futurista elv. Ugyancsak ide tartozik, absztrakcióra törekvő fogalmazásban és kurzivált szavakkal a testi forma által nem befolyásolható és zárható erővektorok megjelenítésének vágya:

Az árnyékunk ha elmaradna!

Szabad mezőre a vetületünk!

(*Vízió,* 1917)

Futurista szerkesztési elveket követ ebben a versben:

Köbe-tömbözöttre lemarkolt a világ!

Mozdulat, szó, csak múltba-kérőzéssel élődik s mégis! tán mindenha voltnál jobban.

Kiáltás!

(*Köbe tömbözöttre.* 1917)

De átvenni látszik valamit a futuristák anarchizmusából is — és ezzel már az elvek közül is befogad néhányat. Komját, mint ahogy a magyar munkásmozgalom résztvevőinek egy egészen kis, intellektuális csoportja is kacérkodott az anarchia gondolatával. Lengyel József emlékezéseiben¹⁵ részletesen leírja ezeket az éveket. Emlékezései azért is fontosak, mert szerzőjük jóbarátságban, egészen közeli kapcsolatban volt Komját Aladárral. Az értelmiségiek egy csoportjának „anarchizmusa” téves eszmei megfontolásokból fakadt: a háborúnak néhány államférfiú (elsősorban Tisza) meggyilkolásával akartak véget vetni, annak a képviselőnek példáját követve, aki revolverrel lőtt az osztrák miniszterelnökre. (Adler Frigyeshez Komját

¹⁴ KASSÁK LAJOS: Az új irodalom. (Válasz Babits Mihálynak.) A *Tett*, 1916. 304.

¹⁵ LENGYEL JÓZSEF: Visegrádi utca. Bp. 1957, Kossuth Kiadó.

verset ír.) Ehhez a suta politikai-forradalmi elképzeléshez a futurizmus is szolgáltatott néhány elvet, már ami az anarchiát, az egyéni erőszak kultuszát illeti. Nyilvánvalóan Komját futurista korszakának oka — többek között — ez a politikai meggondolás is volt. „Jó anarchia!” — kiált fel egy verse végén (*A mozgás*, 1917).

Az anarchista csoport tervezett merénylete azonban meghiúsul: a halálraszánt, de túlságosan izgatott kis novellista¹⁶ kezéből a rendőrök kivesszik a pisztolyt és Tisza autóba ülve elhajt. Természetesen nem a meghiúsult merénylet volt az oka elsősorban annak, hogy Komját és barátai az anarchia céltalanságát belátták: olyan rövid kiruccanás ez, hogy könnyű volt visszatérnie korábbi, háborút ostorozó, változást óhajtó verseihez. Az anarchizmussal kacérkodó, futurista formaelvekkel kísérletezgető sorokban is állandóan ott található az elkötelezettség érzése, a felelősség és a cselekedni-vágyásé; alkotásainak, tetteinek célja mindig a fennálló rend bomlasztása és egy jobb kor kivívása volt.

*Mert értelem, indulat s izom összeje: soha évőbb nem volt a tevőség!
Vesző emberiségünk utolsó testvér-verét akarjuk át nepeken és fajokon
Hogy megmaradjunk!*

(*Köbe-tömbözöttre*, 1917)

*Valaki-erős mozdulna!
Inszakadtig!
De marad.
Csak a tapadó mindenség forog.*

(*Hideg*, 1917)

Tenni kell! „Változást bög a táj. Török a rend a nyugalom mögén” — kiáltja a *Táj, vihar előtt* című versében, pontosan reagálva az egyre szélesebb, erősebb tömegmegmozdulásokra, melyek minél előbb véget akarnak vetni a háborúnak. Komját, miután tapasztalta, hogy az anarchia útján nem lehet a változást elérni, más elmélet felé fordul s a marxizmussal kezd ismerkedni.

*Nincsen: k ü l ö n.
Se föld, se víz, se ember,
csak ugyanegy test:
ugyanegy anyag:
más-más profillal.
.....
Nem magadért vagy jó:
mindenki másért!
Nem magadnak vagy rossz:
mindenki másnak!
Kiosztatott a kozmoszban a mennyi:
csak utat messzül hintás billenéssel:
mi egyben árad, másokban apad.*

(*Beszélgetés egy fiúval*, 1917)

Ahogy az anarchia végletes egyénieskedését (ha ez az egyénieskedés céljában a közöségért történt is) sikerül levetkéznie, ismét visszatér korábbi hangja, de sokszorozottan, megerősödve; s a versekről tisztulni kezdenek a futurista hatások. Kozmikusság-igénye, mely mindvégig megmaradt, ismét egyszerűbben fejeződik ki és önmagának mindenség-gé-növelése is kerüli a sallangot. A már idézett, futurista beütésekkel tarkított versben még így ír:

*Tömegek torka torkollik az enyémbe.
Tömegek ina rándul a moccanásomban.
Az ő bőrük pólusa tátog a bőrömön.
Nyavalygó elkülönülés: dögölgjön a mimes individuum!*

(*Köbe-tömbözöttre*, 1917)

¹⁶ Lékai János

Mennyivel tisztább ez a hang :

*Egy kirgiz haja rezdül Ázsiában
s számon veszem.*

Hozzáig sajdul minden változás!

(Hideg, 1917)

„Kozmikussága” így a változást előre jelezni-képes verseiben ismét és újra realisabb képek teremtőjévé, segítőjévé válik :

Bennünk hánytorog a föld!

(*Bennünk hánytorog a föld*, 1917)

A lépte, mint a Morse-jel kopog.

Csuddátosság!

Megindul a távol:

szakadva összeül erembe az ucca...

(*Jön!* 1917)

Minden mozdulata, tette egy már számtalan társáéval: ritka pillanatok ezek, a forradalom közeledtének percei. 1917 második felében megszorodnak a változást hírül hozó jelek és a váró versek. Lassan az óhajtott forradalom is kibontakozik az elképzelt kódéből; Komját ideológiai fejlődésével párhuzamosan egyre jobban kirajzolódnak — ha csak nagy vonásokban — a versekből is, hogy milyen forradalomra és milyen társadalmi átalakulásra vár.

A politikai-művészi átalakulás ezekben az években nemcsak Komjatra jellemző. A Kassák Lajos körül tömörült írók, épp úgy, mint a haladó irodalom *Nyugatban* hangját hallató főiránya, egyre erősebben zúgnak a háború ellen, egyre inkább várják a békét és egyre inkább remélik a társadalmi változásokat, arról azonban, hogy milyenek legyenek ezek a változások, természetesen megoszlanak a vélemények. Ez önmagában véve politikai kérdésnek látszanék, ha nem kapcsolódna össze (mint ahogy mindig összekapcsolódik) a művészetről vallott eszmékkel is, elsősorban a művészet céljáról és feladatáról vallottakkal. A leginkább cselekvő, leginkább „aktivista” feladatot a *Tett* és a *Ma* írói tulajdonították az irodalomnak; általában soha nem fogták fel öncélként. E csoporton belül az eltérések abban nyilvánultak meg, hogy a művészet „aktivista”, társadalmat mozgató, fejlődést segítő szerepét többféleképpen értelmezték és számos elképzelés élt a feladat megvalósításának kérdése körül is. Komját kezdettől fogva baloldali pozíció foglalt el; elsősorban ő kötötte össze őket más csoportokkal, mint a diákok, a mérnökök és ipari tisztviselők csoportjaival (Galilei Kör, Gyárközi Bizottság), melyekben többek között Hevesi Gyula és Korvin Ottó is működtek. A háború első szakaszában az aktivista írók csoportja együtthalad s a *Tett* egyre inkább forradalmi lesz. A lap betiltása után azonban a meginduló *Ma* már nem tudja visszanyerni elődjének friss harcosságát; szaporán jelentkező új munkatársai gyakorta inkább kísérleti műhelyé, mint egységes forradalmi lappá teszik. A csoporton belül baloldalon elhelyezkedők (a viszonylagosságra figyelmeztetni kell, mert az egész csoport általában a magyar irodalom balszárnyán foglalt helyet!) ezt nem nézhetik jó szemmel, nem engedhetik, hogy azt a művészetet, melyet egyre inkább eszköznek tekintenek a fennálló rend megbuktatására, játékszerré tegyék és forradalmi művészet címén egyénieskedő szubjektív próbálkozások jelenjenek meg. 1917-ben az *Uj költők könyvében* még együtt jelennek meg György Mátyás, Kassák Lajos, Komját Aladár és Lengyel József versei, de ugyanennek az évnek a végén már három kiválik közülük, hozzájuk csatlakozik Révai József is. Ez az ún. „Szabadulás-csoport”, mely 1918-ban már külön kötettel jelentkezik, egyre inkább politikai célokat kíván művészetével is szolgálni (*Kilencszázötvenhét* címen terveznek folyóiratot, az orosz forradalom példáját tűzve zászlójukra), míg Kassákék nem látják helyesnek a napi politika „kiszolgálását”. A csoport kiválása után egy évvel, amikor a *Mában* először esik szó a szakadásról, Barta Sándor igyekszik Kassákék álláspontját védeni. A vita a „szociális művész” körül folyt. Abban

mindkét csoport megegyezett, hogy a szocializmus elérése a cél, a szociális művésznak azért kell harcolnia. De : ki a szociális művész? „Aki a művészetén keresztül közvetíti el szociális mondanivalóját.” Mert : „Maga a szocializmus sohasem lehet költőknek való *téma*. A szociális művészet semmi egyebet nem jelent, mint *szociális szemszögön át* látni az egész élénk mozdult életet és annak teljes perspektíváját. S nincs semmi szükség arra, hogy jósvádájú röpiratokban és alapos készülségű könyvekben lefektetett tételeket *versekké* higítsunk.” Barta ügyes érvelését¹⁷ a következő számban Kassák kissé elkődösíti, amikor a „mit nem” után azt szándékozik körvonalazni, hogy „mit igen?” „Nekünk testünk és életünk a szocializmus, tehát nem egy tételbe foglalt naturalista filozófiát szeretnénk művészetté hangsúlyozni, hanem a szellem abszolút tisztaságát, az élet maximum plusszát énekeljük bornak és kenyérnek a dolgozó tömegnek lelkébe.”¹⁸

Komjáték álláspontját pedig a *Kilencszázötvenhét* bevezetőjének tervezett programnyilatkozat adja meg : „Az irodalmat is 1917 szellemében akarjuk. Nem úgy, hogy szociális tendenciáknak rendeljük alá a tiszta művészet szempontjait, hanem a maga lényegében akarjuk szocializálni, szociális tartalommal megtölteni, tárgyában és formáiban esztétikailag is forradalmasítani. Ne az emberek szociális narkotikuma, hanem szociális forradalomra ébresztője legyen az új irodalom.”¹⁹

A vitában kialakult két álláspontra az a jellemző, hogy mindegyikben található igazság is, tévedés is. Barta Sándor szavai a „szociális művészetről” hasonlítanak a szocialista realizmusról ma vallottakra és abban is sok igazság van, — a sután hangzó fogalmazás ellenére is — hogy a „szocializmus”, azaz a szocializmus elmélete, tana nem lehet *önmagában* a szocialista költészet tárgya, hanem annak emberi vonatkozásokban kell megjelennie, nem versebedett teória-rigmusokként. Ebben a Komját-csoporttal sem térnek el nagyon a vélemények, hiszen ők (megintcsak túlzó fogalmazásban ez ellen a veszély ellen) azt vallják, hogy „a tiszta művészet szempontjait nem rendelik alá a szociális tendenciáknak, hanem lényegében akarják szocializálni”. Mindkét oldalon elfogadják tehát a művészet pártos, elkötelezett értelmezését, de a megvalósítás mikéntjében már lényegesen eltérnek egymástól. Kassákék a szocializmus segítésére ködös programot adnak : általános emberi expressziókat szándékoznak, optimista színnel, a tömegekhez juttatni. Ez az elképzelés ma már naivnak látszik (megvalósíthatatlan volt már a korábban is), de a Kassák-csoport korábbi fejlődését tekintve logikus ; ez volt a legtöbb, amit követett módszereik alapján felajánlani tudtak. De azon túl, hogy ebben a megfogalmazásban van bizonyos anarchista színezetű tartózkodás is, a művészet „felülemelkedésének” rosszul értelmezett óvása, a forradalom idején gyakorlati eredményekhez nem segíthetett, legfeljebb lelkendező ódákra futotta. Azzal pedig, hogy szembeállították a „forradalmi művészetet” a „pártművészettel” (mint Szélpál Árpád, már cikkének címében is,²⁰) a kezdetben egy táborba tömörült írók szakadását végzetesen tartósították és megosztották azt a csoportot, mely — egyaránt elkerülve a lapos aktualizálás és az elvont forradalmiaskodás veszélyét — tematikájának bővülésével, hangjának egyszerűsödésével talán 1919 méltó éneklője lehetett volna.

Miközben a Kassákék ajánlotta út az elképzelések hiánya és a betegesen védett „függetlenség” miatt járhatatlanná vált, a Komját-csoport művészi elképzelései sem bizonyultak szerencsésnek. Még a forradalom előtt számonkéri tőlük, említett cikkében, Barta Sándor, hogy „ne csak a káoszt, hanem a programos kulturális életet hozó új ideológiákat is” írják meg. Erre a kérésre akkor nem lehetett felelni, hiszen még a marxizmussal ismerkedő, baloldali írók között is alig akadt valaki is, aki kialakult művészi elképzelésekkel bírt volna, illetve

¹⁷ BARTA SÁNDOR : 1918 Szabadulás. (György Mátyás, Komját Aladár, Lengyel József, Révai József.) Ma, 1918. 135.

¹⁸ KASSÁK LAJOS : Tovább a magunk útján. Ma, 1918. 138—139.

¹⁹ Internationale, 1919. 1. sz.

²⁰ Szélpál Árpád : i. m.

a helyes útra rátalálhatott volna. Komját és társai 1918 végén az elsők között lépnek be a megalakult Kommunista Pártba, de ebben a csoportosulásban is erős eszmei zűrzavar uralkodott, melyet csak az Oroszországból hazatérők csökkentenek némiképp. De még magában Oroszországban is, ahol az ideológiai kérdések marxista vizsgálatához már több évtizedes előzmények segítettek és nevelték ki a baloldali írók csoportját és ahol már utána voltak három forradalomnak, mindmáig nehezen tisztázódott a szocialista művészet kérdése. Komjáték heroikus szociális irodalmat akarnak. („Semmi akció és sehol öröm. Remek heroikus és szociális akarások nincsenek az irodalomban. Ma az egész irodalmunk egy fáradt és exkluzív rágicsálás” — írja Révai József még 1917-ben,²¹) és teljesen szakítani akarnak a múlttal: Ez a csoport is, mint általában a *Tett* és *Ma* íróinak legtöbbje, csak önmagát tartja igazi szocialista forradalmár írónak és nem keres kapcsolatot az írók többi csoportjával, a liberálisoktól a forradalmárokig. Ez a különválás elsősorban téves művészeti elképzelések eredménye. „Tárgyában és formáiban” akarják esztétikailag is forradalmasítani az irodalmat, minden hagyományt *elvetni* minden eszközzel. Ez az elmélet nem eredményezhetett mást, mint a tematika végletes leszűkülését és a forma teljes szétzúllását, tehát éppen ellentétes eredményeket, mint ami a szocialista művészet szándéka lehet. Ehhez járul az is, hogy sem Komjátéknak, sem társainak nem volt (és nem is nagyon lehetett) kialakult elképzelésük az új világról; a szocializmus felépítésének gyakorlata — és ezen belül a szocialista irodalomé is — még csak vázlatosan volt kijelölhető. A forradalom kívánásáig, a háborúellenességig, a rendszer megdöntéséig a hagyományokra nem tekintő, szűk tematikájú, érzéseket továbbító költészet is eredményes lehetett; most, amikor egyre inkább programot kellett volna adni, s egyben az új irodalom alapját is megvetni, ez a módszer gyengének bizonyul. Komját 1918-ban (hat-hét verset ír ebben az évben s 1919-ben csak négyet-ötöt!) szívvel-lélekkel örül a polgári forradalom győzelmén („Röppant szintézis a sokaságos külömbségen át” *Szabadulás*, 1918) és üdvözlő a még kavargó, de már tisztuló új rendet:

Káosz!... Káosz!?

*A csikasz idő
bozontja-szálán elvillan az élet!?*

*De ez a rend!
És ez a jóság!*

.....
*Minden kinyílt,
és minden egyszerű.*

(*Forradalom*, 1918)

De 1918 — az „öszirózsás forradalom” — eredményei nem elégíthették ki teljesen. Elégedetlensége hamarosan cselekvővé teszi: a félig sikerült társadalmi átalakulás láttán a szocialista forradalomért és a proletárdiktatúráért száll harcba. *Új Internacionálé* című verse, röplapon, több ezer példányban kerül a tömegek közé:

*Halálig-osztályharc
Forradalom!
Kommunizmus!*

Három legjobb szavunk.

*S a leggyűlöttebb:
Burzsoá!*

(*Új Internacionálé*, 1918)

²¹ RÉVAI JÓZSEF: Ibsen és a monumentális irodalom. Ma, 1917. 126.

1919-ben az „Orosz testvérek elé” címmel ír verset. A nem is olyan régen még anarchista, kaotikus világot áhító Komját most hittel áll ki a kommunizmus rendje mellett :

*A rendnek csúfolt véres zűrzavarból
Új rendet a világra!*

(Bolsevikiek, 1919)

A Tanácsköztársaság megalakultával Komját *politikai* nézetei letisztulnak, *költészete* azonban kiszárad. Vágyainak teljesülése után az újjongásra csak néhány versre futja : ezzel a formával, ilyen művészi elvekkel a legnagyobb változások idején, a forradalom *után* nehéz verset írni, ha csak a kozmikus érzések kifejezéséről lehet szó. Az akkor született néhány vers csak deklamál, különféle koncentrált kifejezésekkel szándékozik a nagy eseményt és a keletkező újat körülírni, kevés sikerrel.

*Az abszolút vagyunk.
A temérdek.
A meg nem mérhető.
S az akaratos végig-változás!*

(Bolsevikiek, 1919)

Ez a fajta költői elképzelés épp akkor mond csödöt, amikor a legnagyobb szükség volna rá. Lelkes sorok méltatják az új világ harcosait, messzire szakadva a valóságtól, mely a Tanácsköztársaság száguldó eseményeiben nap mint nap újabb és újabb témákat kínál fel művészei részére : a szociális átalakulással, majd a haza megvédésével kapcsolatos kérdések ezreit, arcok és sorsok miriádját, melyekhez a költőnek egy szava sincs, hiszen absztrakcióiban, kozmikusságában, „általános érzések” kivetítésében éppen ezekre nem figyel.

*Bennünk föltreng a föld.
S mégis:
cöveklünk kimozdíthatatlan.*

*A szavunk törvény.
S minden jövődőlésünk:
megtörtént-bizonyos,*

Kerülő nincs.

(Bolsevikiek, 1919)

A realitástól messzi fellegekbe jutva, így lesz időszerűtlenné ez a költészet és így zsugorodik össze, szikkad ki. A Komját Aladár és Hevesi Gyula szerkesztésében megindult *Internationale* 5. számától kezdve már nem is hoz verseket.

Ilyen állapotban éri a Tanácsköztársaság bukása. Az írói direktórium tagja volt, a Vörös Könyvtárban verseskötete jelent meg (*Új Internationale* címmel), a kommunista írók vezetőjeként tisztelték : bujdosnia kell. Néhány hónap múlva elhagyja az országot ; feleségével és több társával (így Hevesi Gyulával) együtt bátyjához megy Olaszországba. Itt kis idő után börtönbe kerül, ekkor kapja a hírt fia születéséről. 1921 tavaszán, kiszabadulásuk után áttoloncolják őket Ausztriába. Bécsben, majd Berlinben jelenik meg rövid ideig *Egység* című folyóirata, azonban hamarosan megszűnik anyagi nehézségek miatt²². Az emigránsok Bécsből szerteoszlának, Komját Aladár Berlinben kap állást. A hamburgi fegyveres felkelés leverése után a munkásmozgalom kérdéseire apályának korszakában kell feleletet adnia neki is, mint annyi más társának, az Internacionálé hétnyelvű folyóiratánál, az *Inprekorr*-nál (1925 óta dolgozik itt egészen 1933-ig). „Ebben az időben lett Komját igazán marxista” — írja róla felesége.²³

²² Uitz Bélával együtt szerkesztette 1922—1923-ban. E lapban tett kísérletet a „Proletkult—Internacionálé” megszervezésére, a már korábbról ismert, minden hagyományt elvető, új stílus kialakításán fáradozó művészeti elvek alapján.

²³ KOMJÁT IRÉN : i. m. 26.

Komját az emigrációba azokat a művészi elveket vitte magával, melyeket 1916—1918-ban alakított ki magának. Ezek az elvek már idehaza nem kapcsolódtak szervesen a magyar irodalomba, most, a hazai talajtól elszakadva külön élnek tovább és bizonyos idő, múltán már anakronisztikussá válnak: a magyarországi magyar irodalom, ha tétován is de új utakon indul tovább.

Bár az 1920—1936-os évek az emigráció korszakát jelentik és az *Összegyűjtött Művek* beosztása szerint ez Komját költői pályájának is harmadik része, a huszas évek elején nem találunk a versek stílusában különösebb törést. A valószínűleg 1919-ben, a forradalom bukása után rövid időre írt „*Hitvalló dac*” ugyanolyan eszközökkel vall hitet a forradalom mellett, mint korábban:

*Inak vagyunk a szörnyű szakadatban.
Építő plazma,
S erősek, —
mint a megmászhatatlan;
Bujdoklás?... Börtönfal?... Halál?
Mi kitörünk:
dús mindenütt-levők,
a földből és a vérből!*

(*Hitvalló dac*, 1919?)

Természetes, hogy a Nagy Kísérlet leverése után hosszú évekig elsősorban a Tanácsköztársaság marad költészetének témája; megéneklí dicsőséges emléket, otthonmaradt barátainak szenvedéseit, az örökké élő forradalmat. Ismét szaporodik a versek száma: az egekig csapó elkéserevés, a hatalmas áradású bosszú-érzés, a lebírhatalan reménykedés költője ezekben az években s a korábbi forma ismét étellel telítődik meg; e nagy *érzések* kivetítésére alkalmassá válik.

Ezekben az években írja, Berlinből: „Én harcosan, hitesen élek s boldog vagyok benne. Tudom, hogy a fejlődés törvényét . . . segítem teljesülni — s ez a legigazabb, legerkölcsebb élet. S minden nyomorúságát örömmel viseljük el érte.”²⁴

Ez a „hites, harcos” élet egyre inkább feloldódást nyújt a vereség után érzett elkéserevésből, egyre inkább bizonyosságot ad és menedéket kínál a napi munkában. Ebben az időben válik publicistává; számos cikket ír a napi politika különféle eseményeiről és költészetét is ennek rendeli alá. Aktívan akar beleszólni a világ alakulásába: jól látja a faszizmussal birkózó német munkásmozgalom vezérkarában, hogy mennyit számít minden tett. De az állandó hírlapírói munka a költészetre káros: a vezércikkek szavai és kifejezései tűnnek fel, az aktualizálás pedig a verseket gyorsan fakulókká teszi. Van azonban jó oldala is annak, hogy Komját nap mint nap a forradalmi munka közelébe kerül: a reális élet elemei, a német mozgalom hétköznapijai és hősi pillanatai jutnak el hozzá és szívárognak be verseibe. A korábbi forma kicsit lelassul és megrakódik a való életből vett képekkel, hasonlatokkal. Különösen áll ez akkor, ha a régi forma ötvöződni tud a megtörtént események rohanó képeivel. A *Hamburg októbere* című „proletárballada” is ekkor emelkedik magasra. Ahol Komját politikai tételeket sorol el csak, ott lapos és élettelen:

*Fegyverrel a jegyvert!
Nem „jóssággal”, nem „demokráciával”:
nem döglődéssel az ítéletnapig.*

(1. Proletár-kórus)

*Bő csatornákon
dögivel árad a profit.*

*A szocdem boncok
már büdösek a hazugság-kenettől.*

(2. A gyárnegyed)

²⁴ Levél, 1924. Ö. m. 444.

De ahol a történet lép a színre, ráadásul drámai színekkel, ott a szaggatott, lihegő, ordító forma kiválóan és filmszerűen jelenít meg. Szinte látni a „jelre” várakozó csoportokban száguldó gondolatokat :

Várták:
Akarták.
Nem kételkednek.
Nem fogadkoznak.
Idegük se moccan.
Rajtaütünk az őrszobákon.
Ha ellenkeznek —
legázoljuk őket.
Megrohanjuk a táviróhivatalt.
A hidakat.
Az állomást.
A jegyverraktárakat.
„Ki az üzemből!”

(4. A jel)

És a roham :

Ágyán a burzsuj följed.
Hajrá!
Neki az őrszobáknak!
Ide a jegyvert!
Nincs irgalom bitangok!
Pusztuljon még a magja is!
Ezt a hajnalt megemlegetitek.
Dönt, lapít, öl a testek görgetegje.

(5. A roham)

Közben pedig — egy-egy jelszóban — már feltűnik a rím is :

Életre-halálra!
Egy lépést se hátra!
.....
Van, aki alszik a barrikád alatt,
S van, aki föláll s bőmbőlve kiáltja:
„Eltvéreztünk, de Hamburg jelszó marad!”

(Hamburg októbere, 1923)

A nagy esemény, a nagy téma, a költőt így mozdítja ki korábbi tartásából és az élethez viszi közel (a hamburgi eseményeket még egyszer megénekli később *Az első* címen), mielőtt azonban ez az élet-közelség állandósulhatna, Komját váratlanul ismét eltávolodik a valótól és sorait, gyéren keletkező verseit újra közhelyekkel tölti meg.

Burzsuj hiába vicsorit fogat!
Szocdem a mocskát hiába okádja

(November 7, 1926)

Néha még a ritmus, a sorkép is bizonyítja, hogy az állandóan szem előtt tartott direktívák hogyan laposítják el a verseit :

Az idegenek marka-szorításán
a burzsoákból fogyóban a szusz:
meháborognak ők is.
A kuli sztrájkot tör, de koponyát is lékel.
A parasztok földet akarnak.
A munkások az élen, szervezeten.

(A „sárga csöveselék” föllált! 1925)

Az utolsó sor szervesen kapcsolása, különösen az utolsó szó sietős oda-toldása olyan szigort és óvatosságot tételez fel alkotás közben, mely szükségszerűen lehetetlenné teszi az ihlet domináns szerepét és feltételezni engedi, hogy az egész vers egy újsághír illusztrálására született csak, nem pedig művészi kényszerből. Ide sorolhatók általában a különféle megemlékezésekre írott versek is, az évfordulókra vagy egyes személyekhez szólók, melyek ezeknek az éveknak a termését jórészt adják. (Egyébként 1925-től kezdve alkotásainak száma annyira kicsi, hogy évente legfeljebb egy-két vers jelenik meg!)

A hazuról hozott művészeti elvekben, az erre ötvözött „proletkultus” eszmékben és a korábról pontosan őrzött versformában, hangban bekövetkezett változás, melynek jeleit egyre gyakrabban figyelhetjük meg, új korszak kezdetét jelzik Komjátánál. Így 1916-tal kezdődő forradalmi-újító korszaka 1924 táján lezárulni látszik, hogy átadja helyét egy olyan — meglehetősen hosszú — periódusnak (1925—1933), mely Komját Aladár költészetében kétségtelen *viSSzaesést* jelent.

III.

Mi lehet ennek a látszólag hirtelen-váratlan visszaesésnek az oka, amikor a húszas évtized első felében olyan biztatóan kezdett Komját költészete a valóság felé közeledni? Ha az életkörülményeiben és a nemzetközi politikai életben bekövetkezett változásokat figyelembe vesszük (természetesen ebből elsősorban azt szemlélve, ami a kommunista lapnál dolgozó emigránshoz ekkor — főleg művészetpolitikai elvekben leszűrődve — eljuthatott), magyarázatot találunk erre.

Komját 1925-ben lép az *Inprekorr* szerkesztőségébe és elsősorban újságírói munkát végez. Szoros kapcsolatban áll a különféle kommunista emigráns-csoportokkal, de Magyarországgal nem; s napi munkájában elsősorban az irodalmi kritika köti le. Márpedig ebben a tisztségben okvetlenül azokat az elveket kellett követnie, melyeket pártja helyesnek vélt s amelyet általában a moszkvai írócsoportok (köztük nagy szereppel a magyar emigráncsoport) fogalmaztak meg. Komját szívvel-lélekkel alávetette magát ezeknek az elképzeléseknek és megpróbálta a gyakorlatban is megvalósítani azokat.

Mi a jellemző a mozgalmi költészet e korszakára? Jellemző rá elsősorban a taktikai feladatok, a napi politikai harc támogatásának igénye, másodsorban pedig — ezzel összefonódva — a „közérthetőség” igénye. Ez a kettős igénykiszolgálás aztán őt is abba a zsákutcába viszi, mely nem egy költőt vitt a két háború között. Nehéz lenne megfogalmazni pontosan, mi a jellemző erre a szektás magatartásra, mely a munkásmozgalom korabeli hibáiból fakadt, („Permanens forradalom.”) Még az erre a korszakra *emlékező* versekben is kísért (pl. Szüdi Györgynél, aki szintén emigrációban élt hosszú ideig) a valóság bizonyos elemeinek célzatos tagadása. Ez a célzatosság a legjobb indulatokból táplálkozott, de valójában a realitás meghamisításához vezetett. Mindenesetre jól tükrözi a hétköznapoktól és az egyszerű élettől elszakadt pártmunkások helyzetét, akik éjjelüket-nappalukat tették fel egy ügyre és közben kiesett életükből minden, ami a nyomorúságos, elnyomás alatt nyögő proletártömegek számára mindig is megmaradt: kiesett a napi élet számtalan apró kis öröme, kiesett a táj, a szerelem . . . elvesztek a versekből az emberi melegség, a humanizmus, a hely, az évszak, a légkör; vértelenekké váltak a képek, papiros-ízűvé a sorok, hatástalanokká a versek.

*Proletár-társaim, tépjétek ki a „költő” nyelvet,
mert hazudik!*

Csak falak vannak: gyárak s börtönök.

Kénsav, jűrészpor, réz, ami megesz.

S csak vakulás a bányavajatokban.

S döglés, döglés, döglés halommal!

(„Tavaszi ének”, 1924)

*Kantonban száz derék sóhajt utolsót.
Magyar földön véres tejet szív a zsellér-poronty szája.*

(Vörös nyomda, 1927)

*Soha még így!
A zsellérnek már rongyra sem telik:
az újszülöttet papírba göngyölik.
Trágyának se jó már a csontunk!
kergülünk körben — s ki nem rontunk
soha.
Utolsó vackunk — a Duna.*

(Proletár-Magyarország marsol, 1930?)

Ennek a szemléletnek „ars poetica”-ja ez:

*Én nem vagyok vajákos.
Se jós, se póp, se „költő”!
Én a haragos, darabos,
vér-ganajos életet mondom.*

(Nem moccan a rög? 1930 körül)

A kérdés az: az *élet* volt-e „vér-ganajos”, vagy csak a *rendszer*, a kapitalista társadalmi rend, mely az életre telepedett és fojtotta-szipolyozta, ahol tudta? De meg tudta-e fojtani teljesen?

A probléma sokkal bonyolultabb és sokkal inkább általánosabb, mintsem éppen Komját Aladár költészetének kapcsán foglalkozzunk hosszabban vele. A két háború közti szocialista irodalom egészét nem jellemzi ez: József Attila és mások a kérdésre reális feleletet adtak. (Tanulságos összehasonlítani a kettő „ars poetica”-ját!) De az emigránsok jórészenél — érzésünk szerint a szociáldemokrata Népszava-lírával is van itt összefüggés — ez a probléma épp úgy fennáll, mint a reális *politikai* helyzet ismeretének bizonyosfokú hiánya is. Így adódik, hogy Komját az 1930-ban megtartott karkovi *írókongresszuson* szót sem ejt az irodalomról, hanem a politikáról beszél végig, óva intve társait attól, hogy a fasizmus erejét lebecsüljék és hogy túlzott optimizmusba ringatózzanak a háború elkerülhetetlenségét illetően.²⁵ De míg Komját a német helyzetet tisztán látta, Magyarországról már neki sem voltak helyes értesülései. József Attiláról soha nem hallott, nemhogy verseit ismerte volna. 1931-ben így osztja fel „az ellenforradalmi Magyarország irodalmát, ennek rétegződését”: 1. A fasiszta irodalom és különböző ágai. 2. Az elkorcsosodott liberális irodalom. 3. A szociálfasiszta irodalom.²⁶

Amíg a magyar emigráció irodalomtörténeti értékelése el nem készül, addig nehéz lesz megállapítani, hogy ezekben a hibákban mennyire részes a személyeskedés, egyes emberek hatása, ellenszenvé és befolyása. Komját (platformtervezettel kapcsolatos megjegyzéseiben) — megvédve az *Internationale* és az *Egység* körül kialakult csoportot — olyan mondatokat ír le, melyek a személyi ellentétek jelentőségére hívják fel a figyelmet és emlékeztetnek arra, hogy a harmincas évek fordulójának irodalompolitikájában, esztétikájában elkövetett hibákat ne csak a téves politikai megfontolások terhére írjuk.

A téves irodalomszemlélet mellett említettük a „közérthetőségnek”, mint elvnek kitűzését is. Ez az igény önmagában véve helyes reakcióként keletkezett a húszas évek túlsűrített, az érthetlenség határát súroló versei után, de megfogalmazásában az ellenkező végtelbe csapott és a közérthetőség igénye alatt a szimplifikálóknak, költőietlennek nyitott kaput.

²⁵ KOMJÁT ALADÁR: Felszólalás a charkovi írókongresszuson. Ö. m. 369—374.

²⁶ KOMJÁT ALADÁR: Megjegyzések a „Magyar proletárirodalom platformtervezetéről”-hez. Ö. m. 329.

Komját Johannes R. Becher²⁷ regényével kapcsolatban²⁸ mondja: „Csak egyetlenegy fogyatéksága van a könyvnek: az hogy Becher még mindig „költői” (polgári értelemben költői) stílusra törekszik. Még gyakran keresi a körülírásokat, szóképeket és más efféle díszítő elemeket amelyek csak zavaróan hatnak, és a könyv némely részében azt a látszatot keltik, hogy az elrugaszkodik a valóságtól. Ezek még Becher múltjából való maradványok. Bechernek meg kell tanulnia azt, hogy éppolyan egyszerűen nevezze nevükön a dolgokat, mint a munkáskommunisták.” A Nyeverov írásaiban azt dicséri, hogy „az elbeszélések formája világos, nyelvezetük egyszerű, úgy, hogy minden proletár megértheti őket”²⁹ A közérthetőség igényének hatására ismét megjelenik egy-egy „népies” szó és kép, sőt versforma is, keresetten és egyszerűsködően:

*Egész világ miránk törhet,
egész világ minket ölhet:
jól megpökjük a markunkat,
úgy fogjuk a puskavasat.*

*Jajgat a hír: „Idehaza se jobb,
a részünk itt is csak éhség, halál.
Két marék lisztért, pelyvás búzáért
sírva jekszik az asszony a jegyző úr alá.”*

*Minálunk nem törik már a szegényembert. (12)
Továris, elvtárs! fordítsd meg te is a jegyvert! (13)
Ugyám!*

(A proletárforradalmat megölni nem lehet, 1930 körül.)

IV.

A hangjában egyszerűsködő, tartalmában veszélyesen leszűkülő költészetten — mint már egyszer a világháború — most is tragikus esemény segít. A faszizmus uralomrajut Németországban és Komjátéknak is menekülniök kell; rövid svájci tartózkodás után Párizsban telepsznek le. Bekövetkezett, ami ellen annyiszor és olyan erővel szólított harcba. Az 1931-ben kiadott *Mindent akarunk* című kötet, melyhez Hidas Antal írt³⁰ előszót, egyszerűben történeti értéket kapott: e korszak versei sorakoztak benne, intő például a fasiszta veszély növekedésére és negatív például a helyesebb politikai harcra, irodalmi elképzelésekre egyaránt. Komját Aladár életének utolsó szakasza (1933—1936) mutatja, hogy a költő éppúgy levonta a tanulságokat, mint a „Népfrent-politikára” áttérő munkásmozgalom: a nagy megrázkódtatás ismét közelebb hozta a világhoz; ugyanakkor a lassan jelentkező öregedés és a hazájától való hosszú távollét felfakasztják személyes líráját is, melyet majdnem két évtizeden át magába fojtott. Már az *Öregek* című versben megjelenik a békés, zaklatott élettől ment világ idilli képe, még a távoli jövőbe, a kommunizmusba vetítve ugyan, a következő generációk elé; de már friss növény ez a vasból formált versek között.

²⁷ Arról a Becherről írja ezt, aki — több más társával — jó ismerőse volt és aki, mint a német expresszionisták baloldali szárnyának kiemelkedő alakja, nyilván korábban rá is nagy hatással volt. A „Bund Proletarisch-Revolutionärer Schriftsteller”-ben — melynek vitáiban Komját Aladár is résztvett — elsősorban a különféle „izmusok” baloldali művészei tömörültek.

²⁸ KOMJÁT ALADÁR: Johannes R. Becher: (CHCl = CH₂) AS (Levisite) avagy egyetlen igazságos háború. Ö. m. 307.

²⁹ KOMJÁT ALADÁR: A. Nyeverov: Az élet arca. Ö. m. 312.

³⁰ „Ezzel az előszóval [Komját] Aladár nem értett egyet és bántotta, hogy nem Kahána írta meg, ahogy megígérték” — írja Komját Irén. I. m. 33.

Ülsz a hegyen.
 Fejed jólött, akár a jecskék,
 békés gépmadarak köröznek:
 jól, jól az éter térei jelé.
 Előtted páras-melegen terül
 a föld-kenyér karéjja,
 amibe ízes fűszerül
 boldog munkát a te kezéd vetett.
 Csönd. Boldog csönd.
 Az elmúlás vize
 neszellen árad a fűtenger megett.
 Fölring hozzád.
 S körülmos, fürdet, mint a gyereket.

(*Öregek*, 1933 körül)

A „lélek mérnökeihez” írott verse új „ars poétikája” is az élet teljességét kívánja már bemutatni; személyére koncentrált kozmikussága már a világ egészében oldódik fel, viszonya a természethez és az élethez döntően változik e képekben gazdag, terjedelmes alkotásban. (*A lélek mérnökeihez*, 1933 körül)

Szinte önbírálat már ez a vers. Az új szem most még a gyerekkor emlékeit is meglátja s az új kéz megírja. : a forma engedelmesen hajlik hol balladává, hol lassú emlékezéssé. (*Gyerekkor*). Most vall először úgy, hogy harcos mondanivalója mögött az egész ember hitelét érezzük, vágyódásait, álmait, sőt kinlódásait is, (*Pihenőn*, 1933); ismét előbukkan a hamburgi felkelés emléke s most már fegyelmezett, a tartalomnak-formának művészi ötvözésével egy tömbbe öntött vers állít neki méltó emléket (*Az elsők*); s elérkezik az a pillanat is, amikor — anélkül, hogy egy villanásra is feledné hitét, elveit, életcélját — kiszakad egy halk sóhajtás :

Nehéz kívárni
 a nagy biroknak végét:
 behavazott fejjel,
 gémberedő szívvel,
 fanyar halál-izzel
 mindünk menedékét:
 azt az örök békét,
 Nehéz kívárni!

(*Nehéz kívárni*, 1935 körül)

Rögtön rajtakapta magát és „maradék erejének” új marokra fogására lelkesít; de a sóhaj előtört, a fegyelmezett katona mögül ember bukkant elő. Nem az ember, hanem egy a sok közül. S ahogy ez a magatartás végre elhatalmasodott rajta, ahogy kényszerű tartását végre bátran nyújtózza ki, verseinek melegsége és hitele is megnő. Most már az élő ember megértésével írja és a társ szenvedésével szenvedi az aszturiai paraszt meghurcoltatását, (*Aszturiai paraszt nótája*,) szerelmes verset ír nyugodt-komoly formában (*Szerelmes vers*) és gyilkos szatírja Mussoliniről már olyan magas erkölcsi alapról születik, amelyet eddig még egy versnél sem éreztünk (*A győző*): Most már azon az úton jár, melyen a költészet teljességéhez érhet el. Egy pillanatra sem szabad feltételezni, hogy megtorpant és például politikailag megingott volna. Csak a szorító egyenruhát vetette le, túllépett merev szabályokon, iskolákon és visszajutott önmagához; nem a kezdő író melankólikus hangulataihoz, hanem a forradalmi költő száműzetésben feltámadó szerény, kicsit bánatos, kicsit megértő, de mindvégig harcos *humanizmusához*. És — nem is paradox módon — éppen így, a művészi szintet elérve és egyre magasabbra hágva új költői eredmények felé, ezek a versek jobban és hatásosabban segítik az osztályharcot, a proletariátus ügyét, hiszen most valóban eljutott az *értelmi és érzelmi „közérthetőségig”*. Párizsból a vers szárnyain ismét haza jut.

Összeborul mind a szegénynép.
 Álmodj derűt. Álmodd a békét.
 Fekszel a lankán. Fialat lombokon
 sétál a szemed, bizsergő ormokon,
 duhaj csikón, víg kőlyök-arcokon,
 rohamléptű kemény kaszásokon.
 S derü terül rád: ni, mind rokon, rokon!
 Összeborul mind, ami épség.
 Álmodj derűt. Álmodd a békét.
 S ha ébredsz s belédjáj, hogy élsz,
 ne kushadj árván! Lázadj! Lázadj!
 Gyenge a kéz, ha ríva kér!
 Magad erejét érzed-é?
 Az ős kiáltást hallod-é?
 Kunyhónak békét! Hadat a palotának!

(Békét! 1936 körül)

A spanyolországi háborúban a köztársaságiak győzelmét (melyben haláláig hitt) verssel segíti; a *Nemzetközi brigád indulója* ott száll a harcosok között. Mái legismertebb költeménye maradt. A „törhetetlen fajtára” tesz hitet.

Abból való volt ő is, haláláig. S az utolsó három évben még valami: olyan gyors ívben felfelé szárnyaló művész, aki hamarosan a magyar irodalom kiemelkedő költői között lehetett volna.

A halál ezt az ívet szakította ketté. Utolsó versében, melyet 1936 októberében írt, a valaha pesszimistaként induló költő *Öröm* címmel veti magát a világba, ránk hagyva a huszadik század első felének egyik igen szép versszakát:

*Fogadj be nagy víz: természet, teli élet!
 Karom kardjával hadd hasítsam
 a makacs bukkánó habot!
 Hadd mossam le facsaró nappalok,
 facsaró éjszakák vérvérítékét!
 Fogadj be nagy víz! Sodorj, sodorj,
 öröm-öserdős partok,
 gyönyör-tarajos tengerek jelé!
 S ha lankadok,
 ha holtjehérre válva
 mégis ordítanék: „Segítség!” —
 boríts el, sodorj a halálba!*

Halotti maszkiának tanúsága szerint összezárt ajakkal halt meg.

V.

Komját Aladárnak három önálló verseskötete jelent meg életében és egy halála után³¹. A különféle antológiákkal együtt hetvenhét verse látott napvilágot; most — összegyűjtött műveinek kiadásával — ez a szám százöttre emelkedik, miután valamennyi fellelhető kéziratanyagát közzétették. A számok azt mutatják, hogy költőként eltöltött huszonhat évéhez arányítva termékenysége igen alacsony. Vers-fogalmazványai mutatják, hogy nehezen írt; tömörségre törekedett és egy-egy szóval órákig bajlódott. Egyéni lelkiismeretességéhez és költői alkatához a különféle stílusok fékező ereje is hozzájárult. Téves lenne elfogadni azt az elképzelést, hogy a szabadversek könnyen születnek.

³¹ Kiáltás. Bp. 1917, Ma; Új Internacionale, Bp. 1919. (Vörös Könyvtár 8—9.); Mindent akarunk. Moszkva, 1931, Centrizdat. (A „Sarló és Kalapács” könyvtára. Szép-irodalmi sorozat 5.); valamint: Megindul a föld. Paris, 1937, Atelier de Paris.

Am ha a versek száma kicsi is, organikus fejlődésében tudják bemutatni Komját alakulását, szándékait és elképzeléseit; költői útját, minden kitérével együtt. Az előbbieken ezt az utat próbáltuk — életének előrehaladásával párhuzamosan — végigtekinteni s elsősorban az ott elmondottakból vonhatunk le általános érvényű megállapításokat. Egész életművének *nyelvi* sajátosságait vizsgálva az egyes állomások jellemzőiből kialakítható összképhez néhány kiegészítés még indokolt.

Komjában felfedezhető a munkás-élet ábrázolásának igénye, sőt bizonyos kísérlet a paraszti sors bemutatására is. Verseinek építőkövei, a jellemző szavak, három kategóriába oszthatók. Fellelhetők mindenekelőtt a proletár-életformával kapcsolatosak, (természetesen olyanok, mint „gyár”, „vas”, „cement”, „három”, egészen olyanokig, mint „kurbli”, „fuser”, „csapág”, „csavar” és a munkásmozgalmi kifejezések: „szocializmus”, „burzsoá”, „szocdem”, „anarchista”, „sarló és kalapács”, „párt”, „elvtárs”, „osztályharc”, „diktatúra”, stb. stb.) melyek költői felhasználása — mint jelenség — már nem új a magyar költészetben, hiszen a Népszava-lírában előzményeket erre már találunk. Új legfeljebb a szavak *természetes* használata és a szókincs *bővítése* a modernebb változatokkal. Másodsor nagy számban található olyan szavak és kifejezések, melyek a materialista világnézet és a modern világ révén kerülnek a versbe. Így: „szintézis”, „homogenitás”, „mikroszkópia”, „plazma”, „kohézió”, „relativitás”, stb. A harmadik réteg ebben a költői nyelvben a „népies” szavak rétege. Felesége szerint³² — sokat foglalkozott a régi magyar költéssel és különös kedvvel gyűjtögette a használatban kiveszett, de tömör, megjelenítő erejű kifejezéseket, melyeket egy kis fűzetbe jegyzett fel magának. „Népies” kifejezései tehát elsősorban innét erednek, és nem gyerekkorának nyelvéből, ismereteiből, bár ennek hatása is látszik. Verseinél a különleges ízt elsősorban ezek a szavak adják, nemcsak azért, mert először találkozunk velük tudatos felhasználásban modern költőnél, hanem azért is, mert sajátosan „komjátív” teszik a verset, sajnos, általában egyéni modorosság érzését keltve. „Saslódás”, „vizláni”, „rakonca”, „nyáfrás”, „osztörtü”, „szemer”, „bucok”, „iszamulni”, „földombolódni”, „száda”, „baliga”, „nyomintani”, „peceklő”, „sádoló”, „ganaj”, „zegernye”, „isztmosz”, „imettsé”, „hógulya” és a többiek — általában olyan kifejezések, melyek megfejtéséhez jobbára ma is, akkor is kézikönyvek kellettek. Ezek a szavak nem épülnek bele a vers szövetébe és használatuk éppen ezért keresetnek látszik; a köznyelvi szavakkal bármelyiket helyettesíteni lehetne.

Ennek a harmadik csoportnak a feltűnése azonban — bármilyen torz kísérlet is önmagában — a parasztság felé megnyílvánuló rokonszenv jele, szocialista költőnél. Az érzelmi tényezőknek nyelvre szabadított tudatos hatása itt lexikálisan nyilvánul meg. A nyelv szubjektív alakítására azonban más példák is előfordulnak Komjátnál. Pl. a gyűlölet kifejezésére is elsősorban nyelvi eszközöket használ fel („dögivel árad a profit”, „fancsali pofával”, „Chamberlain torz pofája vigyorog”, „markukba röhögnek”, stb.).

De a forradalmi művészet általa vallott elvei — a szókincs „demokratizálásán” túl (függetlenül attól, hogy ez a „demokratizálás” mennyire sikeres és mennyire nem) — meglátszanak mondatszerkesztésén is. Itt természetesen nem az a kérdés nyomul előtérbe, hogy milyen rétegek nyelvét próbálja beépíteni verseibe, hanem az, hogy milyen elképzeléseket kell tükrözniük a szavak egymáshoz való viszonyának. Komját kifejező-eszközeivel mozgást és tömörséget akar megjeleníteni. A mozgás, az aktivitás inkább a *mondatok* egymáshoz való viszonyításában képzelhető el s ezért már jobbára versforma kérdése. Az elsősorban *expresszionista* eredetű tömörség-igény azonban mondatszerkesztéseiben annyira erős, hogy szinte már a jelentés szövetét zúzza össze koncentrálásának nyomása alatt és egy-egy komplikált mondattal vesszszakokat is helyettesíteni akar. A Radnóti által Kassák költészetével említett „plakát-versek” egyik titka ez. „Ámolygó sokak tápázkodása” (*Új Internacio-*

³² KOMJÁT IRÉN: i. m. 11.

nálé). „Térte többülni érzi meg a szag”. (Gyerek!) „Mozdulunk. Rándul: volt-helye-szakadtan. (Bennünk hánytorog a föld). Egy-egy helyzetkép, érzés, vagy jelenet összeszorítása egy rövid mondatba — a koncentráltság keresése, mindvégig jellemzi, csak utolsó verseiben oldódik fel ez. Ugyanígy jellemzi — megintcsak forradalmársága miatt — az állandó mozgás-keresés is. Már az előbbi igény kielégítésekor, tömör és zsúfolt mondatai miatt, a vers *formáját* is alakította, ilyen esetekben a vers ugyanis össze nem függő egysoros mondatokra bomlik; a mozgás megjelenítésére pedig egyenesen meg *kell* bontania minden szokásos alakzatot :

Le!
Nincsen búvója a keménynek!

Föl!
Nincs fonadékja a légnak!

(Vizió, 1917)

Kedvelt formája lesz a „hármás ismétlés” hatásos alkalmazása is ilyen célzattal³³

Minden ágyútorok kelet jelé: a szovjetek jelé!
Minden hadihajó kelet jelé: a szovjetek jelé!
Minden repülőgép kelet jelé: a szovjetek jelé!

(Megfordítjuk a jegyvert)

A mozgás megjelenítésének eszközei azonban már átvezetnek más területre is : a **nyelvi** alapanyagokat már nemcsak önmagában az érzés, hanem az érzésnek képpen történő visszaadására felhasznált költői eszközök vizsgálatához. Szubjektívizációval találkozunk itt is, a hasonlatok terén.

A grófok földjét a zsellér úgy kaszálja,
minthogyha úri fejeket nyisszantana.

(Magyar dolgozók biztatása)

A szubjektívizált kép-teremtés, a tömörségre-törekvés és mozgás igényének össze-ötöződéséből — a már rétegeiben bemutatott szókinccsel — születik Komját *balladái* formája, amely megintcsak politikai mondanivalójának hatásos előadására szolgál.

Béres mit eszel? —
Korpakenyeret, ha akad.
Béres min hálsz? —
Deszka-dikón, rongy-takaró alatt.
Béres mit ácsolsz? —
Hegyesre jaragom a jegenyét.
Mivégre testvér? —
Kijorgatni véle az urak belét.

(Proletár-Magyarország marsol)

De erre hivatottak más jellegű költői képei, hasonlatai és jelenetei is. Mozgás, kozmikus-ság, tömörség, szubjektívizáció, mind együtt vannak az ilyen hasonlatokban :

Erős ízekkel izlik a nagy világ.
Jó ezt fölözni, jalni, mint a tejjölt.

(Gyerekkor)

³³ Valószínűnek látszik, hogy e stílus kialakításában nagy szerepet játszottak a *szavalókórusok*; több formai jegy feltűnése erre utal. De ezt a feltételezést látszik alátámasztani — többek között — némileg az a jelenség is, hogy Komját munkásmozgalmi költészetének korszakaiban a többszám első személy dominál, ellentétben az első és utolsó korszak egyes-szám első személyével.

*Eshet már, akít töredelem illet:
eltűjta a szél az ég alól a földet!*

(Eshet már...)

Ha pedig mindezekhez az összetevőkhöz még meleg költői hitel, érző emberi humanitás is járul, tehát az a többlet, melyet csak élete legutolsó éveiben sikerült költészetében is érvényesítenie, képei megdöbbentő erejűek lesznek :

*Marokszedő lány hajladoz a tarlón.
Szépen lép. Combja dombosan feszül.
S anyányi melle érző-gyenge bogja
átles a golycon:
szimatolón, akár a kölyök-macska orra.*

(Öröm)

Megint az utolsó verséhez értünk. Oda, ahol Kőmját saját hangjára végre rátalál és az előbb felsorolt összetevőkből már egyénivé csiszolja össze mindazt, ami értékes és elhagyja mindazt, ami sallang. A „bóbiskoló sár” érzelemmel telített korai képétől hosszú út vezetett idáig. Bizonyos jegyek kezdettől fogva megvannak, csak a mérték módosul: időnként torzulva nagyobb szerepet kap egy-egy formai jegy, mások háttérbe-huzódnak. De mindvégig kimutatható: a világ egységben, egészében látásának igénye az (ún. „kozmi-kusság”); a világ mozgásának bemutatására való törekvés („aktivizmus”); az érzések és érzelmek uralkodó szerepe és színező ereje („szubjektívizáció” és „expresszionizmus” törekvés a materialista világnézetben nyugvó tömörségre („koncentráció”).

Ezek a jegyek nemcsak formailag határozzák meg Kőmját Aladár költészetét. Pontosan megjelölik időbeli helyét is a magyar irodalomban (a tizes években alakul ki stílusa, mely az emigráció keretei között önmagában él tovább a harmincas évek derekáig); de megmutatja alakját irodalmunk egészében is.

Kőmját Aladár tehetséges, erősen túlfűtött, nehezen letisztuló költője a magyar szocialista irodalomnak; a hazai „aktivisták” csoportjának — Kassák mellett — legnagyobb jelentőségű alakja. Életútja, költői fejlődése — sok kitérő ellenére is — mutat bizonyos organikus egységet, kísérletei és tévedései pedig azzal a nagy bizonyítékkal ajándékozzák meg a mai olvasót, hogy a realizmushoz az „izmusokon” keresztül is vezethet út.

Дьёрдь Сабо :]

ПОЭЗИЯ АЛАДАРА КОМЬЯТА

Для периода поэтического формирования Аладара Комьята (1909—1916) характерна прежде всего меланхолия, которая образовалась в современных ему общественных условиях, и была результатом его тяжелого детства. Из этого душевного состояния его выводит первая мировая война: воспитываемый в группе венгерских писателей-активистов», предводительствуемых Лайошем Кашшаком (в журналах «А Тетт» и «Ма» — «Поступок» и «Сегодня»), он в 1918—1919 годах становится одним из вождей левого крыла венгерской литературы. В этом плодотворном периоде (1916—1924) стих его все чаще требуют социалистического преобразования и в них появляются футуристические, а затем экспрессионистические элементы. После поражения Советской Республики, Комьят эмигрировал, но и в дальнейшем (в журнале «Эдьшег» — «Единство»), он держится своих прежних «пролеткультных» принципов. В Берлине (1925—1933) его поэзия слабеет: он отходит от действительности, и переживает художественный кризис. Но в конце жизни уже коммунист поэт поднимается на художественную высоту: его стиль очищается, стихи получают человеческую теплоту, тематика расширяется, даже проявляется индивидуальность его лиры (1933—1936). Исследования его языка и поэтических методов показывают то же самое развитие.